

Krajina v česko-rakouském pohraničí deset let po pádu železné opony

D. Kušová, M. Bartoš: Czech-Austrian Borderland Ten Years after Downfall of Iron Curtain. Život. Prostr., Vol. 34, No 1, 20–24, 2000.

Land-use practices of the same type were applied to cultivate landscape on both sides of the Czech-Austrian border till 1948. After that – on the Czech side of the border, the differentiation occurred, lasting forty years, which resulted in break down of local socio-cultural system and in conversion of cultivated landscape to landscape of natural or managed type.

After the political change in 1989, there were attempts to revive cultural landscape structure using adjacent Austrian landscape as the standard. Agro-tourist family farms were considered to play key role in this process. The idea, theoretically excellent, proved to be vain, when applied into practice without reflecting the present situation within the territory.

Hovoříme-li o pohraničí, je zřejmé, že máme na mysli území v určité vzdálenosti od hranice. V tomto případě nejde o hranici vymezenou přírodními podmínkami, ale o hranici, kterou vytvořili lidé, aby oddělili své vlastnictví či vymezili sféru zájmů.

Hranice jako souvislá linie je produktem státotvorného procesu raného novověku. V případě českých a rakouských zemí se tento proces utvářel pod vládou habsburského rodu, takže hranice mezi jednotlivými zeměmi se vytvářela jako vnitřní, tj. zemská hranice v jednom státě.

Po první světové válce Saintgermainská mírová konference pevně stanovila státní hranici mezi Rakouskem a Československem. V případě českých zemí podle zemské historické hranice.

V období 1948–1989 byla historická hranice mezi Rakouskem a českými zeměmi přísně kontrolovaná a obtížně prostupná. Stala se částí linie, kterou Winston Churchill označil jako "železnou oponu".

Až do vzniku "železné opony" nebyla hranice nikterak výrazná a nehrála v tvářnosti území žádnou roli. Na obou stranách se používaly stejné technologie při využívání zemědělské i lesní půdy a vzhled krajiny na české i rakouské straně hranice byl téměř totožný. Kdybychom ji v té době pozorovali z ptáčích perspektivy, nezaznamenali bychom žádný rozdíl. Pamětník tehdejší doby popsal krajinu: "Grunty, udržovaná políčka a pastviny, potůčky s korýtky pro dobytek... srdce se smálo". To však po padesáti letech rozdílného využívání území již nelze prohlásit.

Rozdílný sociálně-ekonomický vývoj na obou stranách hranice vedl k destrukci kulturní krajiny na českém území. Obdělávaná krajina jako "zahradka" zůstala pouze na rakouské straně, kdežto u nás nastal návrat spíše ke krajinně obhospodařované až přírodní, použijeme-li názvosloví Formana a Godrona (1993), popisující jednotlivé škálové hodnoty gradientu změn krajiny způsobených lidskou činností.

Politické změny na počátku devadesátých let vedly m. j. k tomu, že na místě "železné opony" vznikla opět prostupná hranice. Otevření hranice nevedlo k jejímu vymizení, ale ke změně jejich funkcí (Komlosyová a kol., 1995).

V prvních návrzích po r. 1989, jak nejlépe využít české pohraniční území, se objevily představy, že je možné převzít rakouský vzor. Podstatnou roli mělo sehrát zemědělské využívání krajiny v podobě rodinných farem. Po deseti letech lze vyhodnotit, nakolik se tento záměr zdařil. K tomuto zhodnocení byla využita empirická data, získaná kvalitativním sociologickým průzkumem, zaměřeným na porovnání oficiální vize rozvoje pohraničí na pravém břehu Lipenské přehrady s reálnými možnostmi (Kušová, Těšitel, Bartoš, 1999).

Modelové území – historie osídlení a využívání krajiny

Území pravého břehu Lipna se nachází v nejzápadnější oblasti společné hranice mezi Českou republikou a Ra-

kouskem. Z hlediska současného administrativního členění se jedná o jihozápad okresu Český Krumlov a malý cíp nejnižší části okresu Píseck. Na druhé straně hranice se pak nalézají rakouská spolková země Horní Rakousko (Oberösterreich). Toto území je z jedné strany sevřeno státní hranicí a z druhé strany odříznuto od vnitrozemí hladinou Lipenské přehrady. Určité omezení ve využívání krajiny vyplývá i z faktu, že značná část území se nachází v CHKO Šumava a částečně sem zasahuje i Národní park Šumava (obr. 1).

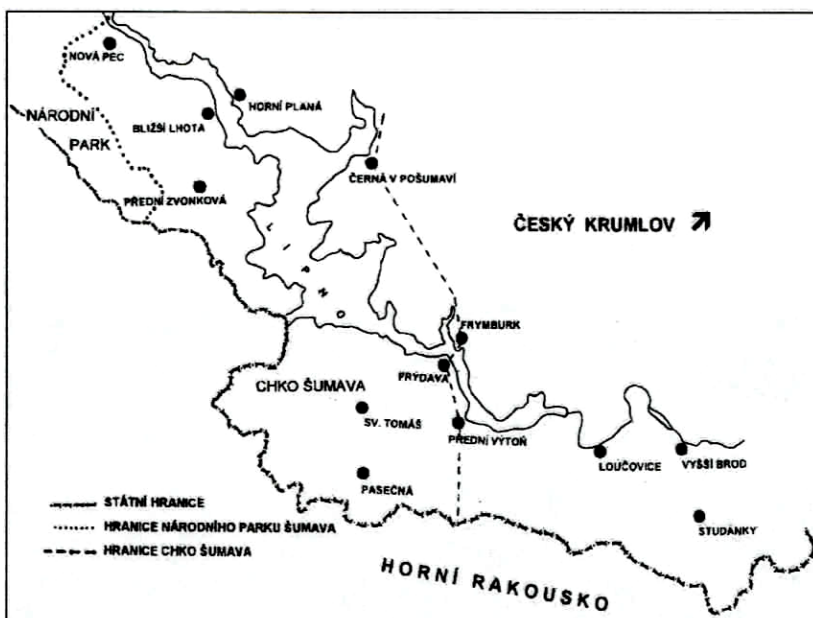
První osídlení Lipenska bylo v středověku, kdy tyto končiny připadly k majetku rodu Vítkovců. Během vrcholné kolonizace ve 13. století se již vytvořila sídelní síť přibližně v podobě, v jaké bez podstatných změn přetrvala do 20. století (Kovář, Koblasa, 1996).

Lidé v tomto kraji se převážně zabývali chovem dobytka, pěstováním polních plodin, jako žito, brambor, oves a lnu. Existují dochované zprávy o tom, že na jižních svazích bývalé obce Rychnůvek se pěstovala i vinná réva a některé druhy ovocných stromů. Doplňkovým zdrojem obživy bylo pro mnohé obyvatele tkalcovství. Rozsáhlé lesy skýtaly pracovní příležitost dřevorubcům a všem, kteří se na těžbě a dopravě dřeva podíleli. Nejvyšší úroveň dosáhlo lesnictví za Schwarzenbergů, kteří lesům věnovali velkou péči včetně zakládání nových mysliven a revírů. Proslulý schwarzenberský kanál se používal pro dopravu dřeva od začátku devatenáctého století až do třicátých let našeho století, přičemž například u Želnavy sloužil svému účelu až do začátku šedesátých let. V dnešní době je část tohoto kanálu zrekonstruována a slouží jako turistická atrakce. Několikrát do roka je na něm demonstrována někdejší funkce – splavování dřeva.

Přestože celá oblast pravého břehu Vltavy bývala vcelku soběstačná, trpěla zejména svou izolovaností od ostatního světa. Chybělo dopravní spojení, a tak například lidé, žijící v oblasti pod Vítkovým kamenem, museli docházet na vlak až do rakouského Haslachu či Aigenu. S českou stranou byly kontakty ještě složitější.

V posledních padesáti letech zasáhla území některá politická rozhodnutí, která se výraznou měrou odrazila v sídelní struktuře, počtu i sociálním složení místního obyvatelstva a zprostředkovaně i ve vzhledu krajiny.

Prvním významným historickým mezníkem v poválečném vývoji území byl odsun obyvatel německé ná-

1. Území česko-rakouského pohraničí v oblasti Lipenské přehrady

rodnosti. V rámci celostátně uskutečňovaných vysídlovacích akcí bylo r. 1946 v sedmácti vlnách postupně vystěhováno německé obyvatelstvo, především do Bádenska, Bavorska, Hesenska a Horní Falce.

Území česko-rakouského pohraničí v oblasti Lipenské přehrady

Druhým významným činitelem pro osud mnoha sídel bylo napuštění Lipenské přehrady. Přehrada zcela odřízla zbývající sídla od vnitrozemí a fakticky představovala další, tentokrát přírodní hranice v území. Před napuštěním Lipenské přehrady existovalo zde sedm silničních mostů a celá řada drobných lávek pro dobytek a pěší. Území pravého břehu Lipna je dnes přístupné pouze po silnici vedoucí přes přehradní hráz, další komunikace je pak 40 km vzdálená silnice na začátku vzdušné Lipenské přehrady. Jinou možností jsou tři převozy (trajekty), jejichž provoz je limitován prvním zamrazením hladiny.

Zřízení tzv. "železné opony" a znepřístupnění téměř celého pravého břehu Lipna takřka všem obyvatelům republiky bylo předposledním historickým mezníkem ve vývoji tohoto území. Zcela posledním rozhodnutím, které sehrálo významnou roli, bylo zrušení vojensky strážného hraničního pásma a zpřístupnění území občanům stávající Československé republiky i jiných států, z nichž někteří mají právě zde své rodové kořeny.

Krajina pod Blanským lesem

Poválečné dosídlení území probíhalo za výrazné účasti státu. Výsledkem tohoto procesu je však celkově nízká sídelní stabilita projevující se m.j. převahou emigrace z území, pro venkovské osídlení netypicky vysokým

Tab. 1. Vývoj počtu obyvatel v jednotlivých obcích

Územní jednotka	1880	1970	1981	1991
Nová Pec	1458*	660	591	512
Bližší Lhota	269	30	0**	23
Hufský Dvůr	526	0	0	0
Zvonková	804	28	63**	45
Pestřice	868*	0	0	0
Kyselov	248	0	0	0
Jasánky	1311*	0	0	0
Rychnůvek	318	0	0	0
Svatý Tomáš	185	28	9	23
Pasečná	1128*	21	49	50
Fýdava	196	23	6	3
Přední Výtoň	1023*	264	221	211
Kapličky	251	0	0	0
Loučovice	217	208	139	162
Mnichovice	371*	0	0	0
Studánky	775*	122	157	142
Celkem	***	1384	1235	1171

* Včetně přidělených míst a samot

** Zvonková a Bližší Lhota tvořily r. 1980 jednu sčítanou jednotku

*** V tomto výčtu nejsou zahrnuta všechna sídla v území, která existovala k r. 1880

podílem bytů v bytových domech a nízkou úrovní vzdělanosti obyvatel.

Obecně lze konstatovat, že došlo k destrukci původní sídelní struktury. Jak je patrné z tab. 1, současný počet obyvatel představuje jen 12 % populace r. 1930, přičemž v posledních dvaceti letech klesl o 15 % výchozího stavu, z toho o 5 % v posledním desetiletí.

Současná úroveň občanské vybavenosti území odpovídá jeho řídkému osídlení a relativní izolovanosti. Poptávkový okruh trvale bydlicích obyvatel a návštěvníků umožnil existenci jen nezákladnějších služebních zařízení. "Vyšší" služby, jako úplná základní škola, zdravotnické středisko a nepotravinářské obchody zajišťují lokální centra na druhém břehu (Vepřek a kol., 1994).

Území dodnes neztratilo atributy sociálně-ekonomicky marginální oblasti (Bartoš, Kušová, Těšitel, 1999). K faktorům dlouhodobě omezujícím jeho rozvojové možnosti se v posledních letech přidaly i restriktce ze strany ochrany přírody snažící se konzervovat zachovalé přírodní prostředí. Do Národního parku Šumava dnes spadá 15 % území pravého břehu Lipna a do Chráněné krajinné oblasti Šumava celých 60 %. Struktura půdního fondu v území pravého břehu Lipna je tvořena z 52 % lesní půdou, zemědělskou půdou (30,1 %), vodními plochami (9,0 %), zastavěnými plochami (0,3 %) a ostatními plochami (8,6 %).

Na rakouské straně hranice byl poválečný vývoj území kontinuální. Nedošlo tam k takovému narušení vývoje kulturní krajiny jako na české straně. Ani omezení vyplývající z ochrany přírody zde nejsou tak výrazná.

Oficiální vize rozvoje území a jeho reálné možnosti (na příkladu zemědělství)

Vize budoucího rozvoje území jsou zakotveny v návrhu územního plánu pro oblast pravého břehu Lipna (Vepřek a kol., 1994). Tyto představy vycházely z předpokladů, že zemědělské využívání krajiny a rozvoj turistiky přispěje k tomu, aby se krajiny na obou stranách hranice opět podobaly.

Územní plán spatřuje perspektivu ve "vytvoření rodinných farem v kombinaci s agroturistikou a službami pro cestovní ruch v širším pojetí, obdobně jako v přilehlé rakouské a bavorské příhraniční oblasti (extenzivní produkce mléka, masa, píce, jadrných krmiv pro vlastní potřebu a plemenného

materiálu." Orné plochy jsou plánovány pouze v okolí dvou obcí, jinak by mělo jít spíše o rekonstrukci luk a pastvin nebo o zalesnění. Zemědělská půda by měla být využívána zejména formou trvalých travních porostů pro pastevní chov horského skotu, intenzivní využití půdy formou pěstování plodin na orné půdě by mělo být ojedinelé, a především jako zázemí pro zemědělské farmy (sláma, oves pro koně apod.). Podle územního plánu lze ve větší míře očekávat rozvoj chovu ovcí, kožešinnové zvěře, sběru a zpracování lesních plodů, rekreačního chovu ryb, užitkových koní, intenzivního včelařství, pěstování a sběru bylin.

Současné podmínky území však nepředstavují ideální zázemí pro praktickou realizaci této vize. Jak vyplynulo z terénního šetření, zemědělství v území téměř "skončilo". Bývalí zemědělci bydlí v "bytovkách", zemědělské podniky jsou "vyhospodařené" a dotčená zóna je zatížena restitučními.

Pozemky jsou ve vlastnictví Pozemkového fondu a jsou pronajaty soukromým firmám. Ty provádějí výpas dobytčím. Existuje názor, že jde především o spekulativní pronájem s cílem mít předkupní právo na pronajaté pozemky. Napovídá tomu i způsob hospodaření většiny těchto podniků, které do svých objektů neinvestují a žijí "z podstaty". Takový přístup nelze považovat za dlouhodobou strategii.

Část území je blokována Pozemkovým fondem na dořešení náhradních restitucí. Přími restituenti jsou potomci prvních poválečných imigrantů, je jich málo a na vrácených pozemcích sami nehospodaří, ale pronajali je.

V souvislosti s pozemky a nemovitostmi lze za klíčové a blokující další rozvoj považovat to, že v území dosud nejsou vyjasněny majetkově právní vztahy a nebyl schválen zákon o prodeji státní půdy.

Koncepce rodinných agroturistických farem je jednou ze zásadních vizí územního plánu. Předpokládá, že pravý břeh Lipna by měl zůstat i v budoucnu klidovou zónou, ale ne úplně prázdným územím. Po území by měly být "roztroušeny" malé farmy i jako zázemí pro turistiku.

Na tento typ využití pravého břehu Lipna panuje vzácná shoda. Ukazuje se však, že termín "rodinná farma" nebo "agroturistika" je pouhým klišé, jehož obsah nikdo z dotázaných není schopn blíže určit a říci, za jakých konkrétních podmínek je tato idea realizovatelná.

Obecně používaná paralela s Rakouskem pokulhává.

Horské louky v bývalém hraničním pásmu na Šumavě

Tam nedošlo k přetržení tradice malých rodinných farem. Agroturistika se stala jen další aktivitou farmáře, která má zlepšit jeho rozpočet. V našich podmínkách se hospodář přeměnil v zaměstnance. Kromě přetrženého vztahu k půdě, rostlinám a hospodářským zvířatům ztratil i "podnikatelský instinkt" a iniciativu. Tento stav je výsledkem jak obecného společenského klimatu, tak "kvality" místní populace.

Budoucnost zemědělství typu "rodinná farma" je diskutabilní i z jiného, než čistě ekonomického důvodu. "To je možné na druhé straně, v Rakousku. Pro Čechy to však není. Je to spojeno se životním stylem, který pro nás není již přijatelný, lidé už nejsou ochotni tak makat a být přivázaní k dobytku" (doslovná citace jednoho z místních obyvatel).

V případě rodinných agroturistických farem se zřejmě dostáváme do začarovaného kruhu. Pro založení takové farmy je nutný určitý startovací kapitál. Případní zájemci o podnikání v agroturistice, i kdyby byli ochotni podřídit svůj životní styl farmářským zvyklostem, tento startovací kapitál nemají. Naopak, ti, kteří kapitál mají, jej investují do jiných, zřejmě ekonomicky výhodnějších aktivit. "Nemůžeme kopírovat rakouský vzor. Rakousko má i jinou dotační politiku. Ani tam ale agrofarma neuživí celou rodinu, někde dokonce neslouží ani jako hlavní zdroj obživy. Rodina musí mít i další aktivity, nebo je jeden z manželů zaměstnán jinde, např. v továrně" (názor jednoho z podnikatelů v území). Možnost dalších zaměstnání je však v modelovém území mizivá.

Přesto lze konstatovat, že za určitých podmínek je koncepce "rodinné farmy" realizovatelná i v modelovém

území. Jako příklad může posloužit firma SIDO, jejíž německý spolumajitel vložil do podnikání vlastní kapitál. Tato firma provozuje také služby pro turistiku, udržuje cesty a les. Je to v území uznávaný vzor toho, jak by mělo hospodaření a údržba krajiny vypadat. Majitel zde nehospodaří jenom jako tzv. hobby-zemědělec, ale na ekonomických principech. Chce, aby podnik vzkvétal a zároveň přispěl k obnově kulturní krajiny. Má vnitřní zaujetí pro věc, což asi schází sousedním zemědělcům, kteří stále uvažují jako v minulém režimu – chtějí dotace od státu a “jinak půjdou od toho”, nebo spekulují s půdou.

* * *

Oficiální vize rozvoje pravého břehu Lipna nemohla být dosud naplněna a zemědělsky využívaná krajina se ani po deseti letech po pádu “železné opony” nepodobá té na rakouské straně. Rozdílnost vývoje na obou stranách hranice dosáhla zřejmě úrovně, kterou nelze překonat skokem.

Územní plán navrhuje budoucnost, která je dosažitelná jen za předpokladu splnění celé řady podmínek, což si vyžádá delší časové období. Jednou z podstatných je znovuvytvoření místní elity, tj. osobností, které by do území “přitáhli” kapitál, a to buď český nebo zahraniční.

Otázkou však zůstává, zda krajinu v českém pohraničí za každou cenu připodobňovat rakouskému vzoru. Možná, že z hlediska dlouhodobější celoevropské perspektivy by bylo vhodnější zachovat zdejší území jako krajinu přírodní (“divočejší”), která by plnila funkci určitého kontrastu ve vztahu k okolní kulturní evropské krajině.

Podkladová data pro tento článek byla získána v rámci projektů: Laboratoř aplikované ekologie a managementu krajiny (projekt VS 960 72); Sustainable Development Strategy for Šumava Biosphere Reserve (projekt GEF – ochrana biodiverzity v České republice); Budoucnost Šumavy z hlediska využívání krajiny (projekt GA ČR, 512/95/0725).

Literatura

- Bartoš, M., Kušová, D., Těšitel, J., 1999: “Boundary Effect” and Development of Marginal Areas. *Ekológia* (Bratislava), 18, 1, p. 47–52.
- Forman, R. T. T., Godron, M., 1993: *Krajinná ekologie*. Academia, Praha, 583 pp.
- Komlosyová, A., Bůžek, V., Svátek, F., 1995: *Kulturen an der Grenze*. WB Druck, Reiden, 352 pp.
- Kovář, D., Koblasa, P., 1996: *Kraj pod Vítkovým kamenem*. Nakladatelství Jelmo, Rudolfov, 30 pp.
- Kušová, D., Těšitel, J., Bartoš, M., 1999: *Obraz pravého břehu Lipna v územním plánu a v představách místní populace (Konfrontace vize a reality)*. In Hasman et al. (eds): *Proceedings of the 4th International Conference: Travel Trade, Regional Development and Education*. University of South Bohemia, Department of Service Industries and Tourism in Tábor, Part 1, p. 113–119.
- Sčítání obyvatel ČR, 1991: ČSÚ Praha.
- Seznam míst v království českém, 1886. Praha.
- Vepřek a kol., 1994: *Územní plán pravého břehu Lipna. Průvodní zpráva*. Ateliér urbanistického plánování, Praha, 98 pp.

PhDr. Drahomíra Kušová (1959), vědecká pracovnice Ústavu ekologie krajiny Akademie věd ČR, Na Sádkách 7, 370 05 České Budějovice
E-mail: draku@uek.cas.cz

Ing. Michael Bartoš, CSc. (1954), vědecký pracovník Ústavu ekologie krajiny Akademie věd ČR, Na Sádkách 7, 370 05 České Budějovice
E-mail: michlba@uek.cas.cz